

بررسی تکیه و نقش ممیزی آن در صرف افعال گویش اردکولی

محسن صادقی، استادیار، دانشگاه پیام نور
Sadeghi.m@pnurazavi.ac.ir

چکیده

این مقاله، به بررسی تکیه و بیان نقش ممیزی آن در افعال گویش روستای اردکول، از توابع زیرکوه قاینات می‌پردازد. بدین منظور، ابتدا این گویش به صورت مختصر معرفی می‌شود. پس از آن، جایگاه تکیه در انواع فعل، از نظر زمان (گذشته، حال و آینده)، وجه (اخباری، التزامی و امری) و جنبه (استمراری، نقلی، بعید و ...) نشان داده می‌شود. دستاوردهای این پژوهش از یک سو، نشان می‌دهد که در این گویش، جایگاه تکیه در فعل، برحسب نوع و ساختمان آن متفاوت است. از طرف دیگر، ساخت‌های ماضی ساده و ماضی نقلی؛ ماضی استمراری، ماضی نقلی مستمر و ماضی ملموس از لحاظ واجی هیچ تفاوتی با هم ندارند و اختلاف در جایگاه تکیه باعث تمایز آن‌ها از هم می‌شود. پیکره زبانی مورد نیاز این تحقیق، در فاصله سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۹۶ از طریق گفتگو با سالمندان و ضبط ادبیات شفاهی روستای اردکول فراهم آمده است.

واژگان کلیدی: اردکول، گویش، گویش‌های خراسان، صرف فعل، نقش ممیزی تکیه

۱. مقدمه

گویش اردکولی *ardakuli*، از گویش‌های خراسان است که در اردکول رواج دارد. اردکول، روستایی پایکوهی در زیرکوه قاین، از توابع خراسان جنوبی است. این روستا، ۶۰۰ نفر جمعیت دارد و مردم آن، به کاشت زرشک و زعفران می‌پردازند. در زلزله بیستم اردیبهشت ۱۳۷۶ دو سوم گویشوران اردکولی جان باختند و گویش آن‌ها در معرض نابودی قرار گرفت. از پیشینه این گویش، اثر مکتوبی در دست نیست. تحقیق در آن نیز به پژوهش‌های محسن صادقی (۱۳۸۵ و ۱۳۹۰) محدود می‌شود. تعداد همخوان‌های اردکولی، با فارسی رسمی برابر است، اما توزیع آن‌ها یکسان نیست. تشخیص همزه در جایگاه آغازی، به سختی ممکن است. این همخوان، در جایگاه میانی و پایانی به کار نمی‌رود. همخوان‌های *v* و *h* نیز در جایگاه پایانی ظاهر نمی‌شوند. همخوان‌های *p-b* و *d-t* و *g-k* در پایان کلمه با هم تقابل ندارند. خوشه همخوانی *dr* با بسامد کم، در جایگاه آغازی دیده می‌شود، اما در حال شکستن به *dor/der* است. واکه‌های اردکولی، عبارتند از: *ε*، *ε*، *e*، *o*، *â*، *u*، *î*، *ō*، *ē*، *ä* و *ey* و *ow*. واکه *ō* در حال تبدیل به *o*؛ *ē* در حال تبدیل به *i* و *e*؛ و *ä* در حال تبدیل به *â* است. برخی فرایندهای آوایی این گویش در مقایسه با فارسی رسمی، عبارتند از: *â* به جای *a* «بهار» *bâhâr*؛ *â* به جای *oh*؛ «کهنه» *kâne*؛ *č* به جای *d*؛ «جنس ماده» *č :măčē*؛ به جای *z*؛ «جوجه» *č :ujuē*؛ *d* به جای *r* «آزیر» *ε :jid*؛ *f* به جای *x*؛ «سفال» *sexâl*؛ *s* به جای *h*؛ «شاهکوه» *t :šâsku*؛ به جای *h*؛ «بارهنگ» *h :bârteng*؛ به جای *y*؛ «یورش» *hureš*؛ *j* به جای *d*؛ «اسفند» (گیاه) *espenj*؛ *j* به جای *y*؛ «یوغ» *l :joq*؛ *l* به جای *š*؛ «خوشه» *xulε*؛ *lk* به جای *kk*؛ «چگه» *čelke*؛ *nd* به جای *nn*؛ «جهنم» *ow*؛ به جای *εf/εb/âb*؛ «آبله» *owlε*؛ «شب» *šow*؛ «درفش» *drowš*؛ *p* به جای *b*؛ «بوته» *putε*؛ *q* به جای *z*؛ «اسفناج» *espenâq*؛ *q* به جای *x*؛ «استخوان» *estεqu*؛ *qz* به جای *zq*؛ «بزغاله» *boqzâlε*؛ *qz* به جای *zd*؛ «نزدیک» *rn :neqzik*؛ *rn* به جای *rr*؛ «پره» *perne*؛ *š* به جای *č*؛ «چنگل» *šengol*؛ *š* به جای *s*؛ «سخت» *š :šex*؛ *š* به جای *z*؛ «لغزیدن» *!εxšide*؛ *t* به جای *xt*؛ «ریخت» *rēt*؛ *tt* به جای *kt*؛ «سکنه» *sette*؛ *x* به جای *h*؛ «هسته میوه‌ها» *x :estε*؛ *z* به جای *h*؛ «بازو» *z :bâhu*؛ *z* به جای *z*؛ «چیک» *zik*؛ *br* به جای *rb*؛ «قبرستان» *qerbestu*؛ *fl*؛ «قفل» *qolf*؛ *rx*؛ *rx* به جای *xr*؛ «استخر» *estεlx*؛ *ēš* به جای *se*؛ «شکار» *es :eškâr*؛ *se* به جای *se*؛

«ستاره» estäre: oš به šo: «شتر» oštor: tf به جای ft: «کنف» keft. سخن گفتن از تمام ویژگی‌های این گویش، زمان و مکان بیشتری طلب می‌کند. در این نوشتار، تکیه و نقش ممیزی آن در صرف افعال این گویش بررسی می‌شود.

۲- مبانی نظری تحقیق:

تکیه چیست و در زبان فارسی، چه نقش‌هایی ایفا می‌کند؟ تکیه، وسیله‌ای است که «واژه» را در جمله برجسته می‌سازد. تکیه مستلزم وقوع همزمان تغییر درجهٔ زیر و بمی و تغییر دیرش (امتداد) و شدت روی هجای مناسب واژه‌ی تکیه دار است. (نک: وحیدیان کامیار، ۱۳۷۹: ۲۰). در زبان فارسی، همانند زبان‌های روسی، لهستانی، ایتالیایی و اسپانیایی درون هر واژه، یک هجا و تنها یک هجا، گاه به ضرر هجاهای دیگر برجستگی می‌یابد. (نک: مارتینه، ۱۳۸۷: ۱۲۰). جای تکیه در فارسی ممکن است دارای نقش ممیز یا تباینی یا عاطفی باشد. (نک: نجفی: ۱۳۷۸: ۸۶).

۳- جایگاه تکیه در انواع فعل گویش اردکول، از نظر زمان (گذشته، حال و آینده)، وجه (اخباری، التزامی و امری) و جنبه (استمراری، نقلی، بعید و ...)

فشار تکیه در گویش اردکولی کم است. در اسم، ضمیر، صفت، قید، عدد، حروف ربط و اضافه معمولاً تکیه روی هجای آخر است، اما تکیه اسمی که منادا واقع شده، روی هجای اول قرار می‌گیرد. در ادامه جایگاه تکیه در فعل‌های این گویش، نشان داده می‌شود. بیان این نکته نیز ضرورت دارد که جای تکیه در افعال گویش اردکولی برحسب نوع و ساختمان آن متفاوت است. گاهی نیز همانند فارسی هروی (فکرت، ۱۳۷۶: ۲۸) و پشتو (شروو، ۱۳۸۲: ۶۳۸) تغییر جای تکیه در افعال، باعث تمایز معنایی می‌شود.

۱-۳- فعل امر:

فعل امر، از ترکیب پیشوند bo/be + ستاک حال + شناسه درست می‌شود. تکیهٔ آن، روی پیشوند است، مانند: بخور b'o-xor/b'o-xor-ek؛ بخورید b'o-xor-em؛ بگو b'o-gu /b'o-gu-y-ek؛ بگوید b'e-g-em.

۲-۳- آینده

۱-۲-۳- این ساخت آینده، از ترکیب پیشوند bo/be + حال ساده «خواستن» + ستاک گذشته فعل اصلی درست می‌شود. دو تکیه دارد، تکیه اول روی پیشوند قرار می‌گیرد و دیگری روی هجای اول فعل اصلی، مانند: خواهم خورد b'o-x-om x'o، خواهی خورد b'e-x-ey x'o، خواهد خورد b'e-xä x'o، خواهیم خورد/خواهید خورد b'e-x-em x'o، خواهند خورد b'e-x-em x'o. در این ساخت، فقط فعل کمکی صرف می‌شود.

۲-۲-۳- این ساخت آینده، از ترکیب پیشوند be/bo + ستاک حال «خواستن» + گذشته فعل اصلی درست می‌شود. دو تکیه دارد، یکی روی پیشوند فعل کمکی قرار می‌گیرد و دیگری روی هجای اول فعل اصلی، مانند: خواهم خورد b'e-xä x'ord-om، خواهی خورد b'e-xä x'ord-i، خواهد خورد b'e-xä x'o / b'e-xä x'ord-ek، خواهیم خورد/خواهید خورد b'e-xä x'ord-em، خواهند خورد b'e-xä x'ord-em. در این ساخت، فقط فعل اصلی صرف می‌شود.

۳-۲-۳- این ساخت آینده، از ترکیب ستاک حال «مستن» + پیشوند bo/be + حال ساده فعل اصلی درست می‌شود. این ساخت دو تکیه دارد، یکی روی هجای اول فعل کمکی قرار می‌گیرد و دیگری روی پیشوند فعل اصلی، مانند: می‌خواهم بخورم m'ä b'o-xor-om، می‌خواهی بخوری m'ä b'o-xor-i، می‌خواهد بخورد m'ä b'o-xor-em، می‌خواهید بخورید m'ä b'o-xor-em، می‌خواهند بخورند m'ä b'o-xor-em. در این ساخت، فقط فعل اصلی صرف می‌شود.

۴-۲-۳- این ساخت آینده، از ترکیب ستاک حال ساده فعل «مستن» + صامت میانجی y + شناسه‌ها + پیشوند /bo/ + حال ساده فعل اصلی درست می‌شود. این ساخت دو تکیه دارد، یکی روی هجای پایانی فعل کمکی قرار می‌گیرد و دیگری روی پیشوند فعل اصلی، مانند: می‌خواهم بخورم m'ä-y-om b'o-xor-om ، می‌خواهم بخوری m'ä-y-om b'o-xor-i ، می‌خواهم بخورم m'ä-y-om b'o-xor-ε ، می‌خواهم بخورید m'ä-y-om b'o-xor-em ، می‌خواهم بخورید m'ä-y-om b'o-xor-εm . با تغییر دادن شناسه فعل کمکی می‌توان این ساخت را به صورت‌های دیگری نیز صرف کرد، برای پرهیز از اطاله کلام، فقط صیغه اول ارائه می‌شود: می‌خواهی بخوری m'ä-y-i b'o-xor-i ، می‌خواهد بخورد m'ä-y-ε b'o-xor-ε ، می‌خواهید بخورید m'ä-y-em b'o-xor-em ، می‌خواهند بخورند m'ä-y-εm b'o-xor-εm . در این ساخت، فعل کمکی و فعل اصلی صرف می‌شود.

۳-۳- حال اخباری:

حال اخباری، از ترکیب پیشوند mo/me + ستاک حال + شناسه‌ها درست می‌شود. تکیه آن، روی هجای اول ستاک است، مانند: می‌خورم mo-x'or-om ، می‌خوری mo-x'or-i ، می‌خورد mo-x'or-ε ، می‌گوییم / می‌گویند me-g'em ، می‌گویند me-g'-εm . اگر تکیه این ساخت به پیشوند منتقل شود بر حال در جریان دلالت می‌کند.

۳-۴- حال التزامی:

۱-۴-۳- از ترکیب پیشوند bo/be + ستاک حال + شناسه‌ها درست می‌شود. تکیه آن، روی پیشوند است، مانند: شاید بخورم b'o-xor-om ، شاید بخوری b'o-xor-i ، شاید بخورد b'o-xor-ε ، شاید برویم/ بروید b'e-r-em ، شاید بروند b'e-r-εm .

۲-۴-۳- از ترکیب پیشوند mo/me + حال ساده فعل «خواستن» + گذشته ساده فعل اصلی درست می‌شود. دو تکیه دارد، تکیه اول روی هجای پایانی فعل کمکی قرار می‌گیرد و دیگری، روی هجای اول فعل اصلی، مانند: احتمالاً می‌خورده باشم mo-x'om x'o ، احتمالاً می‌خورده باشی me-x'-ey x'o ، احتمالاً می‌خورده باشد me-x'-em x'o ، احتمالاً می‌خورده باشند me-x'-εm x'o . در این ساخت فقط فعل کمکی صرف می‌شود. مثال: احتمالاً درس می‌خوانده باشند ders me-x'-εm x'o .

۳-۴-۳- از ترکیب پیشوند mo/me + صفت مفعولی فعل اصلی + حال ساده فعل کمکی «خواستن» + سوم شخص مفرد «بودن» درست می‌شود. سه تکیه دارد: تکیه اول روی پیشوند، تکیه دوم روی هجای اول فعل کمکی اول و تکیه سوم روی هجای اول فعل کمکی دوم، مانند: احتمالاً در حال خوردن باشم m'o-xord-ε x'-om b'u ، احتمالاً در حال خوردن باشی m'o-xord-ε x'-ey b'u ، احتمالاً در حال خوردن باشد m'o-xord-ε x'-ä b'u / bud-εk ، احتمالاً در حال خوردن باشیم m'o-xord-ε x'-ε b'u / bud-εk ، احتمالاً در حال خوردن باشند m'o-xord-ε x'-em bu . در این ساخت، فقط حال ساده فعل کمکی «خواستن» صرف می‌شود. مثال:

احتمالاً در حال خوردن باشد nu m'o-xord-ε x'-ä bu . نکته: همراه با اول شخص و دوم شخص مفرد و اول شخص جمع این ساخت، همیشه از قیدهای مربوط به آینده استفاده می‌شود.

۴-۴-۳- از ترکیب پیشوند me + ستاک حال فعل کمکی «خواستن» + گذشته ساده فعل اصلی درست می‌شود. دو تکیه دارد: تکیه اول روی هجای اول فعل کمکی و تکیه دوم روی هجای اول فعل اصلی، مانند: احتمالاً می‌خورده باشم me-x'ä x'ord-om ، احتمالاً می‌خورده باشی me-x'ä x'ord-i ، احتمالاً می‌خورده باشد me-x'ä x'o

، احتمالاً می‌خورده باشیم / احتمالاً می‌خورده باشید $me-x'ä\ x'ord-em$ ، احتمالاً می‌خورده باشند $me-x'ä$ ،
 $x'ord-em$. در این ساخت فقط فعل اصلی صرف می‌شود .

احتمالاً فردا این موقع در حال امتحان دادن خواهی بود. $ferdâ i vex emtâhân me-x'ä dâd-i$.

۳-۴-۵- از ترکیب پیشوند me + ستاک حال فعل کمکی «خواستن» + گذشته ساده فعل کمکی «مستن» + حال التزامی فعل اصلی (۱-۴-۳-) درست می‌شود. سه تکیه دارد، مانند: شاید می‌خواسته باشم بخورم $me-x'ä$ $m'äst-om\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشم بخوری $me-x'ä\ m'äst-om\ b'o-xor-i$ ، شاید می‌خواسته باشم بخورد ، $me-x'ä\ m'est-om\ b'o-xor-ε$ ، شاید می‌خواسته باشم بخوریم / شاید می‌خواسته باشم بخورید $me-x'ä\ m'äst-om\ b'o-xor-em$ ، شاید می‌خواسته باشم بخورند $me-x'ä\ m'äst-om\ b'o-xor-εm$. در این ساخت، فعل کمکی دوّم و فعل اصلی صرف می‌شود. با تغییر دادن شناسه فعل کمکی دوم، می‌توان این ساخت را به صورت های دیگری نیز صرف کرد، برای پرهیز از اطاله کلام، فقط صیغه اول ارائه می‌شود: شاید می‌خواسته باشی بخورم $me-x'ä\ m'äst-i\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشد بخورم $me-x'ä\ m'äs\ bo-$ $xor-om / me-xä\ m'äst-εk\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشید بخورم / شاید می‌خواسته باشید بخوریم $me-x'ä\ m'äst-εm\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشند بخورم $me-x'ä\ m'äst-εm\ b'o-xor-om$.

مثال: شاید می‌خواسته باشد برود به دانشگاه. $me-x'ä\ m'äst-εk\ b'e-rε\ dânešgâ$.

۳-۴-۶- از ترکیب پیشوند me + ستاک حال فعل کمکی «خواستن» + صفت مفعولی فعل کمکی «مستن» + حال التزامی فعل اصلی (۱-۴-۳-) درست می‌شود، مانند: شاید می‌خواسته باشم بخورم $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-om$ $b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشم بخوری $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-om\ b'o-xor-i$ ، شاید می‌خواسته باشم بخورد ، $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-om\ b'o-xor-ε$ ، شاید می‌خواسته باشم بخوریم $me-x'ä\ m'äst-om\ b'o-xor-em$ ، شاید می‌خواسته باشم بخورند $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-om$ $b'o-xor-εm$. در این ساخت فعل کمکی دوّم و فعل اصلی صرف می‌شود. با تغییر دادن شناسه فعل کمکی دوم می‌توان این ساخت را به صورت های دیگری نیز صرف کرد، برای پرهیز از اطاله کلام، فقط صیغه اول ارائه می‌شود: شاید می‌خواسته باشی بخورم $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-i\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشد بخورم $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'u\ b'o-xor-om / me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-εk\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشیم بخوریم / شاید می‌خواسته باشیم بخورید $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-em\ b'o-xor-em$ ، شاید می‌خواسته باشند بخورند $me-x'ä\ m'äst-ε\ b'ud-εk\ b'o-xor-om$.

مثال: شاید می‌خواسته باشد برود به دانشگاه. $me-x'ä\ m'äst-ε\ bud-εk\ b'e-rε\ dânešgâ$.

۳-۴-۷- از ترکیب پیشوند me + ستاک حال فعل کمکی «خواستن» + گذشته ساده فعل کمکی «مستن» + ستاک حال فعل کمکی «خواستن» + گذشته ساده بودن + حال التزامی فعل اصلی (۱-۴-۳-) درست می‌شود. پنج تکیه دارد: تکیه اول روی هجای اول فعل کمکی اول ، تکیه دوم روی هجای اول فعل کمکی دوم ، تکیه سوم روی هجای اول فعل کمکی سوم، تکیه چهارم روی هجای اول فعل کمکی چهارم و تکیه پنجم روی پیشوند فعل اصلی مانند: شاید می‌خواسته باشم بروم $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-om\ b'o-r-om$ ، شاید می‌خواسته باشم بروی $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-om\ b'e-r-ε$ ، شاید می‌خواسته باشم برود $x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-om\ b'e-r-i$ ، شاید می‌خواسته باشم برویم / شاید می‌خواسته باشم بروید $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-om\ b'e-r-em$ ، شاید می‌خواسته باشم بروند $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-i\ b'e-r-εm$. با تغییر دادن شناسه فعل کمکی دوم می‌توان این ساخت را به صورت های دیگری نیز صرف کرد، برای پرهیز از اطاله کلام، فقط صیغه اول ارائه می‌شود: شاید می‌خواسته باشی بخورم $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-i\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشد بخورم $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'u\ b'o-xor-om / me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-εk\ b'o-xor-om$ ، شاید می‌خواسته باشیم بخوریم / شاید می‌خواسته باشید بخورم $me-x'ä\ m'äst-ε\ x'ä\ b'ud-em\ b'o-xor-em$.

مثال: شاید می‌خواسته باشد برود به دانشگاه. $me-x'ä m'äst-ε x'ä b'ud-ek b'e-rε dānešgā$.
 ۸-۴-۳- از صفت مفعولی مستن + ستاک حال فعل کمکی «خواستن» + گذشته ساده بود + حال التزامی فعل اصلی (۱-۴-۳-) درست می‌شود. چار تکیه دارد: پنج تکیه دارد: تکیه اول روی هجای اول فعل کمکی اول، تکیه دوم روی هجای اول فعل کمکی دوم، تکیه سوم روی هجای اول فعل کمکی سوم و تکیه چهارم روی پیشوند فعل اصلی، مانند: شاید می‌خواسته باشد بروم $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-om$ ، شاید می‌خواسته باشد بروی $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-i$ ، شاید می‌خواسته باشد برود $m'äst-ε x'ä b'u b'e-r-ε$ ، شاید می‌خواسته باشد برویم / شاید می‌خواسته باشد بروید $m'äst-ε x'ä b'u b'e-r-em$ ، شاید می‌خواسته باشد بروند $m'äst-ε x'ä b'u b'e-r-em$. با تغییر دادن شناسه فعل کمکی دوم می‌توان این ساخت را به صورت‌های دیگری نیز صرف کرد، برای پرهیز از اطاله کلام، فقط صیغه اول ارائه می‌شود: شاید می‌خواسته باشم بروم $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-om$ ، شاید می‌خواسته باشی بروم $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-om$ ، شاید می‌خواسته باشیم بروم / شاید می‌خواسته باشید بروم $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-om$ ، شاید می‌خواسته باشید بروید $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-em$ ، شاید می‌خواسته باشند بروم $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-om$ ، شاید می‌خواسته باشند بروید $m'äst-ε x'ä b'u b'o-r-em$.
 om

۱-۵-۳- حال در جریان (حال ملموس، حال مستمر):

حال در جریان، از ترکیب پیشوند mo/me + ستاک حال + شناسه درست می‌شود. تکیه‌ی آن روی پیشوند است، مانند: دارم می‌خورم $m'o-xor-om$ ، داری می‌خوری $m'o-xor-i$ ، دارد می‌خورد $m'o-xor-ε$ ، داریم می‌خوریم / دارید می‌خورید $m'o-xor-em$ ، دارند می‌خورند $m'o-xor-em$. حال در جریان، فقط در تکیه با حال اخباری اختلاف دارد.

۱-۶-۳- گذشته ساده

گذشته ساده، از ترکیب ستاک گذشته + شناسه‌ها درست می‌شود. تکیه آن روی هجای اول ستاک است، مانند: خوردم $x'ord-om$ ، خوردی $x'ord-i$ ، خورد $x'o / x'ord-ek$ ، خوردیم / خوردید $x'ord-em$ ، خوردند $x'ord-em$. نکته: اگر تکیه این فعل، به هجای آخر ستاک منتقل شود بر گذشته نقلی دلالت می‌کند.

۱-۷-۳- گذشته استمراری

گذشته استمراری، از ترکیب پیشوند mo/me + گذشته ساده + شناسه درست می‌شود. تکیه آن، روی هجای اول ستاک است، مانند: می‌خوردم $mo-x'ord-om$ ، می‌خوردی $mo-x'ord-i$ ، می‌خورد $mo-x'ord-ek$ ، می‌خوردم / می‌خوردید $me-r'eft-em$ ، می‌خوردند $me-r'eft-em$. نکته: اگر تکیه این ساخت به هجای اول منتقل شود بر گذشته در جریان و اگر به هجای پایانی منتقل شود بر گذشته نقلی مستمر دلالت می‌کند.

۱-۸-۳- گذشته دور

گذشته دور، از ترکیب صفت مفعولی + گذشته ساده «بودن» + شناسه درست می‌شود. دو تکیه دارد، یک تکیه روی هجای آخر صفت مفعولی و دیگری روی هجای اول فعل کمکی، مانند: خورده بودم $x'ord'ε b'ud-om$ ، خورده بودی $x'ord-ε b'ud-i$ ، خورده بود $x'ord-ε b'u / x'ord-ε b'ud-ek$ ، خورده بودیم / خورده بودید $x'ord-ε b'ud-em$ ، خورده بودند $x'ord-ε b'ud-em$. نکته: اگر تکیه فعل کمکی این ساخت به هجای پایانی منتقل شود بر گذشته دورتر دلالت می‌کند.

۳-۳-گذشته دورتر

۳-۳-۱- این ساخت گذشته دورتر از ترکیب صفت مفعولی + «بود» + شناسه‌ها درست می‌شود. دو تکیه دارد، یکی روی هجای آخر صفت مفعولی و دیگری روی هجای آخر فعل کمکی، مانند: خورده بوده‌ام $x'ord-\varepsilon bud'-om$ ، خورده بوده‌ای $x'ord-\varepsilon bud'-i$ ، خورده بوده است $x'ord\varepsilon bud'\varepsilon$ ، خورده بوده‌ایم / خورده بوده‌اید $x'ord\varepsilon bud'-em$ ، خورده بوده‌اند $x'ord-\varepsilon bud'-em$. تفاوت این ساخت با گذشته دور در جایگاه تکیه است.

۳-۳-۲- این ساخت گذشته دورتر، از ترکیب صفت مفعولی اصلی + صفت مفعولی بودن + بود + شناسه درست می‌شود، دو تکیه دارد، یک تکیه روی هجای آخر صفت مفعولی و دیگری روی هجای اول فعل کمکی، مانند: خورده بوده بودم $x'ord\varepsilon b'ud\varepsilon b'ud-om$ ، خورده بوده بودی $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon b'ud-i$ ، خورده بوده بودید $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon b'ud-$ ، خورده بوده بودند $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon b'ud-em$.

۳-۳-۳- این ساخت گذشته دورتر، از ترکیب صفت مفعولی اصلی + صفت مفعولی بودن + ماضی نقلی بودن + شناسه درست می‌شود، دو تکیه دارد، یک تکیه روی هجای آخر صفت مفعولی و دیگری روی هجای آخر فعل کمکی، مانند: خورده بوده بوده‌ام $x'ord\varepsilon b'ud\varepsilon bud'-om$ ، خورده بوده بوده‌ای $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon bud'-i$ ، خورده بوده بوده است $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon bud'-\varepsilon$ ، خورده بوده بوده‌ایم / خورده بوده بوده‌اید $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon bud'-em$ ، خورده بوده بوده‌اند $x'ord-\varepsilon b'ud\varepsilon bud'-em$.

۳-۱۰-گذشته نقلی

گذشته نقلی، از ترکیب ستاک گذشته + شناسه‌های فعلی درست می‌شود. تکیه آن، روی هجای آخر است، مانند: خورده‌ام $xord'-om$ ، خورده‌ای $xord'-i$ ، خورده است $xord'-\varepsilon$ ، خورده‌ایم / خورده‌اید $xord'-em$ ، خورده-اند $xord'-em$. گذشته نقلی با گذشته ساده فقط در جایگاه تکیه اختلاف دارد.

۳-۱۱-گذشته نقلی مستمر

گذشته نقلی مستمر از ترکیب پیشوند mo/me + ستاک گذشته + شناسه‌ها درست می‌شود. تکیه آن روی هجای آخر است، مانند: می‌خورده‌ام $mo-xord'-om$ ، می‌خورده‌ای $mo-xord'-i$ ، می‌خورده است $mo-xord'-\varepsilon k$ ، می‌خورده‌ایم / می‌خورده‌اید $mo-xord'-em$ ، می‌خورده‌اند $mo-xord'-em$. گذشته استمراری نقلی با گذشته استمراری فقط در جایگاه تکیه اختلاف دارد.

۳-۱۲-گذشته التزامی

۳-۱۲-۱- این ساخت از ترکیب صفت مفعولی فعل اصلی + حال ساده فعل «خواستن» + ستاک گذشته فعل «بود» درست می‌شود. این ساخت، سه تکیه دارد، یکی روی هجای پایانی صفت مفعولی، دیگری روی هجای اول فعل کمکی اول و تکیه پایانی روی هجای اول فعل کمکی دوم، مانند: به احتمال قریب به یقین گفته‌ام $x'ord-\varepsilon x'-om b'u$ ، به احتمال قریب به یقین گفته‌ای $x'ord-\varepsilon x'-ey b'u$ ، به احتمال قریب به یقین خورده است $x'ord-$ / $x'ord-\varepsilon x'\ddot{a} b'u$ ، به احتمال قریب به یقین خورده‌ایم / به احتمال قریب به یقین خورده‌اید $\varepsilon x'\ddot{a} b'ud-\varepsilon k$

۱- بسنجید با شواهد زیر: «و متکلم سیستان او بوده بود» (تاریخ سیستان، ۱۳۸۷: ۱۳۲)؛ «و با مردمان سیستان او را دوستی و محبت بوده بود» (همان: ۱۳۵)؛ «مرتعش در مسجد شونیزه بوده بود مقیم در بغداد» (انصاری، ۴۲۳).

x'ord-ε x'-εm b'u، به احتمال قریب به یقین خورده‌اند x'ord-ε x'-εm b'u. در این ساخت فقط فعل کمکی «خواستن» صرف می‌شود.

۲-۱۲-۳- این ساخت از ترکیب صفت مفعولی فعل اصلی + صفت مفعولی بودن + حال ساده فعل «خواستن» + ستاک گذشته فعل «بودن» درست می‌شود. این ساخت، سه تکیه دارد، یکی روی هجای پایانی صفت مفعولی، دیگری روی هجای اول فعل کمکی اول و تکیه پایانی روی هجای اول فعل کمکی دوم، مانند: شاید خورده باشم x'ord-ε b'udε x'-om bu، شاید خورده باشی x'ord-ε b'udε x'-ey b'u، شاید خورده باشد x'ord-ε b'udε x'-ä b'u / x'ord-ε b'ud-ε xä bud-εk، شاید خورده باشیم / شاید خورده باشید x'ord-ε b'ud-ε x'-em b'u، شاید خورده باشند x'ord-ε b'ud-ε x'-em b'u.

۱۳-۳- گذشته در جریان (گذشته ملموس)

گذشته در جریان از ترکیب پیشوند mo + گذشته ساده فعل اصلی + شناسه درست می‌شود، تکیه آن روی پیشوند است، مانند: داشتیم می‌خوردم m'o-xord-om، داشتی می‌خوردی m'o-xord-i، داشت می‌خورد m'o-xord-ε، داشتید می‌خوردید m'o-xord-em، داشتند می‌خوردند m'o-xord-εm. تفاوت این ساخت با گذشته استمراری در جایگاه تکیه است.

۱۴-۳- آینده نزدیک

فعل مقاربه از ترکیب گذشته ساده «مستن» + ساخت اول حال التزامی فعل اصلی ساخته می‌شود. دو تکیه دارد، یکی روی هجای اول فعل کمکی و دیگری روی هجای اول فعل اصلی، مانند: نزدیک بود بیفتم m'äst-om b'o-ft-ak-om، نزدیک بود بیفتی m'äst-i b'o-ft-ak-i، نزدیک بود بیفتد m'äs/ m'äst-ak b'o-ft-a، نزدیک بود بیفتیم / نزدیک بود بیفتید mäst-em bo-ft-ak-em، نزدیک بود بیفتم mäst-am bo-ft-ak-am. به ظاهر مصدر «مستن» در این ساخت، با «کامستن» در شواهد زیر از طبقات الصوفیه پیوند لفظی دارد: «شیخ الاسلام گفت: خراز کامستید که پیغمبر بودید از بزرگی...» (انصاری، ۱۳۸۶: ۲۵۴)؛ «زاری بروی افتاد. کامستید که تباه شدید» (همان: ۶۱۰).

نتیجه گیری:

گویش اردکولی، از گویش‌های خراسان است که در اردکول رواج دارد. این گویش، از منظر ساخت آوایی، ساخت واژی، نحو و واژگان با فارسی معیار و گویش‌های مجاور اختلاف‌های زیادی دارد. در این پژوهش پس از معرفی مختصر و بیان برخی خصوصیات آوایی این گویش، جایگاه تکیه در انواع فعل آن، از نظر زمان (گذشته، حال و آینده)، وجه (اخباری، التزامی و امری) و جنبه (استمراری، نقلی، بعید و ...) به دقت مورد تدقیق و بررسی قرار گرفت و این نتیجه حاصل شد که در گویش روستای اردکول، اختلاف در تکیه باعث تمایز افعال گذشته ساده: «خوردم» x'ord-om و گذشته نقلی: «خورده‌ام» xord-o'm؛ گذشته دور: «خورده بودم» xo'rdε bud-om و گذشته دورتر «خورده بوده‌ام» xordε bud-o'm؛ گذشته استمراری «می‌خوردم» m'o-xord-om، گذشته درجریان «می‌خوردم» mo-xo'rd-om و گذشته نقلی مستمر «می‌خورده‌ام» mo-xord-o'm؛ حال اخباری «می‌خورم» mo-xor-om و حال درجریان: «می‌خورم» mo-x'or-om از یکدیگر می‌شود.

منابع و مأخذ

انصاری، خواجه عبدالله؛ طبقات الصوفیه؛ چاپ دوم، به تصحیح محمد سرور مولایی، تهران: توس، ۱۳۸۶.

تاریخ سیستان: تألیف در حدود ۴۴۵-۷۲۵ (۱۳۸۷)؛ به تصحیح محمدتقی بهار (ملک الشعرا)، چاپ دوم، تهران: انتشارات معین، ۱۳۸۷.

-شروو، پروذ ا؛ پشتو، راهنمای زبان‌های ایرانی، به ویراستاری رودیگر اشمیت، ترجمه فارسی زیر نظر حسن رضائی باغ‌بیدی، ۱۳۸۲؛ ص ۶۷۲-۶۳۱.

صادقی، محسن (۱۳۸۵). توصیف و بررسی گویش زیرکوه قاین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، مشهد، دانشگاه فردوسی.

----- (۱۳۹۰). فرهنگ تطبیقی گویش اردکولی با متون ادب فارسی از آغاز تا پایان قرن ۵، رساله دکتری زبان و ادبیات فارسی، تهران: مرکز تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور.

فکرت، محمدآصف؛ فارسی هروی؛ مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۷۶.

مارتینه، آندره؛ مبانی زبان‌شناسی عمومی؛ ترجمه هرمز میلانیان، تهران: هرمس.

نجفی، ابوالحسن؛ مبانی زبان‌شناسی و کاربرد آن در زبان فارسی؛ تهران: نیلوفر.

-وحیدیان کامیار، تقی؛ نوای گفتار در فارسی، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۷۸.

